

KANAUNINKAS JUOZAS TUMAS VAIŽGANTAS

Rašytojo Saulėlydžio drama

Kanaunink Juozas Tumas Vaižgantas pažinau asmeniškai: buvau dvejus metus jo studentas, buvau jo pirmininkautos Lietuvių rašytojų draugijos valdybos narys, buvau ilgametis jo pamokslų klausytojas...¹ Garbintė garbinau ją nuo pirmo pamatymo. Jis man buvo pilietinis dramos idealas. Ypatingai man imponavo jo dramos ir tiesūs žodis. Vienu žodžiu, Vaižgantas gerbiau, manau ir myliau, bet, prisipažinsiu, kad ta pagarba buvo gana paviršutiniška ta prasme, kad daug ko nebuvau skaitęs. Priežastis buvusi ta, kad Vaižgantas savo raštus pirmiausia skelbdavo periodiniuose leidiniuose, dažnai labai specialiuose, kaip, sakysime, blaivinink kalendoriuje arba specialiuose laikraščiuose, o tik daug vėliau skelbė knygos forma, tuo būdu jo raštai ne visada buvo lengvai prieinami, o jo tarpe, mano išmanymu, buvo patys stipriausi dalykai.

Šiame savo žodyje daugiau koncentruosiuos tuos Vaižganto gyvenimo metus, kuriuos man pačiam daugiau ar mažiau smolingai teko gyventi. Tie metai ir bene bus buvę patys kariausiojai Vaižganto gyvenime. Sakysime, jei Vaižgantas būtų miręs prieš savo penkiasdešimtuosius metus, tai šiandien jis būtų buvęs labai vidutinis rašytojas. Per tuos dvyliką tryliką metų jis sukūrė visa, kas yra vertingiausio visoje jo karyboje. Turint galvoje bepagalbininko tvarkytą bažnyčią ir visuomeninį veiklą, kuri savo ruožtu buvo labai plati ir šakota, stambiai sunku sivaizduoti, kaip jis galėjo tuo pat metu paruošti toms paskaitoms ir dar rasti laiko gausiai grožinei literatūrai. Visą laiką jis turėjo tris keturias pareigas, kuri kiekviena, amerikoniškai tariant, buvo *full time job*. Nereikia pamiršti dar ir to, kad paskutinį savo gyvenimo dešimtmetį Tumas sirguliavo.

Visi mes žinome, visi rašo, kad Vaižgantas buvo labai populiarus, vis man giamas ir mylimas, o tačiau vargu ar kas iš jo ben-

¹ Vaižgantas buvo didelis iškalbos žmogus. Ir labai gaila, kad jo pamokslai liko neužrašyti, o tai būtų buvusi dar viena jo šakotos asmenybės ir karybos pusė, ir ne viena iš paskutiniųjų.

dralaiki buvo taip nuolatos ir tolydžio persekiojamas ir puolamas. Lietuviuose yra vienas gana nesimpatingas, o taip pat dažnai ir žalingas b do bruožas, tai hiperkritika. Toji hiperkritika, mano išmanymu, plaukia iš kult rinio menkavertiškumo komplekso. Hiperkritikai turi labai gerus norus, bet labai ribotas stangas ir nusimanym, nes dažnai mano, kad kult r galima kelti smurtu ir prievarta. Kult ra, šiuo atveju literat ra, saky iau, auga nat - raliai. Taip ši reikal suprato ir Tumas-Vaižgantas. Visa laim, kad Vaižgantas kritik nepaklaus ir k r, n nemanydamas kapi- tuluoti. Vaižgantas buvo ne tiktai didelis talentas, bet taip pat ir labai pla ios kult ros žmogus, jis gerai žinojo, ko jis yra vertas, ir jam tos kritikos, ypa nešvarios ir anonimiškos, kaip v liau pamatysime, ne tiktai buvo nemalonios, bet ir kartino paskuti- niuosius jo amžiaus metus.

Pamin jau Vaižganto dr s, bet jis buvo dr sus tiktai visuomeniniuose reikaluose ir tik tada, kai jaut ir buvo sitikin s, kad jis gina teising ir gyv reikal. Stichin baim jis jaut, gal b t, daugiau negu kiti. Pavyzdžiui, plaukdamas transatlantiniu laivu, kuriame, anot jo, gal jo tilpti visa jo Laižuvos parapija, bijojo nusk sti. Važiuodamas Kryme kaln keliu, bijojo nukristi bedugn n. Užkop s Vezuvij, bijojo, kad neprad t veikti ugniakalnis ir neužpilt jo lava. Net važiuodamas autobusu Alp se Grande Chartreuse vienuolyn, bijojo, kad autobusas nenukrist nuo skar- džiaus.

Vaižgantas tur jo ir silpnybi, ir net, saky iau, šiek tiek ir tuštyb s. Jis labai vertino savo gautuosius ordinus ir m go su jais rodytis. Docente laipsniu džiaug si ir didžiavosi. Bet šiaip buvo kuklus, nuoširdus ir atviras, net nusig rusiam valkatai priei- namas. Su pirmame iu studentu visu rimtumu svarst s politinius reikalus. Didelis labdarys ir pastovus daugelio staig šelp jas. Bet honorarus už savo raštus lupte išlupdavo net iš vos besilai- kan i redakcij. Vadovavosi d sniu: ar mano, panie, darbas ne darbas, ar mano sugaištas laikas ne laikas? Poroje viet jis pats tai užsimena. Rašytoj anketoje rašo: « Bet nuo honoraro, kas tesi mok ti, neatsisakau, kai jau esti išspausdinta; man daug yra skyli, kurioms užkišti mano emerit ros nepakanka, o einamoji s skaita vis laikosi arti nulio su aiškia tendencija v l nupulti žemiau, kaip ir per pirmuosius viešojo darbo 25 metus ». Lindei Dobilui rašo: « O nuo anketos tu neatsisakyk. Pripl sk, k nori, bet netyl k. Tyla — kapas; kol gyvi, kalb kim s. Tylos niekas ne vertins. O paburnosi, reakcij iššauksi. Už Strazd a i; jau daviau *L. Aidui*, P. Kiršai. Honorar gausi — išlupsiu! »

Svetur Vaižganto populiarumas ir aktualumas išbl so. Šimtme io proga laisvame pasaulyje tepasirod tiktai Jono Griniaus studija : *D m s šviesioje Vaižganto k ryboje*. Okupuotoje Lietuvoje jis buvo labai pla iai pamin tas. Ten jis niekada nebuvo užmirštas. Ypatingai tekt pabr žti du darbai: Vandos Zaborskait s vadas 1957 met Vaižganto rinktin i rašt dvitom ir Aldonos Vaitie k nien s disertacija 1964 metais. Abu darbu yra Vaižgantui palankiu, nors juose kiekvien teigin seka sp jimas prasided s jungtimis «nors », « bet ». Šimtmetiniais metais pasipyl visa eil progini straipsni , ir ypa atsiminim , tai yra, labiau ir mažiau žinom anekdot atpasakojim , kurie nedaug ko naujo atneša vaižgantianai.

Pats b dingiausias tarybinis rašinys apie Vaižgant yra docento Jono Zinkaus straipsnis *Vaižgantas — kunigas ir Vaižgantas žmogus*². Straipsnis yra b dingas tuo, kad išreiškia partijos paži r Vaižganto asmen ir jo k ryb . Nereikia n priminti, kad partijos paži ra yra privaloma visiems. Aišku, tai gana piktybiniai iškreiptas Vaižganto veidas. Zinkus savo straipsnyje vadovaujasi Kapsuko dviem atvejais pareikštais skirtingais posakiais : vien kart Kapsukas Vaižgant vadina «lietuvi buržuazijos nuotaik barometru », o antr — « Lietuvos visuomen s po barometru ». D l to Zinkus tvirtina : « Kaip ir Maironis, Vaižgantas buvo kunigas ir lietuvi buržuazijos ideologas, tod l jam buvo giliai aug krauj kai kurie savosios klas s ir savojo luomo prietarai. Tuo pat metu jo l pomis neretai kalb davo darbo žmogus, k r jas, maištingas ir nepaprastai jautrus gyvojo gyvenimo grožiui ir tauriesiems žmonijos idealams menininkas ».

Zinkus daro tokias išvadas : « Sav sias išlygas d l J. Tumo, aišku, b tinai turime pareikšti ir mes — tarybiniai žmon s. Pritardami Vaižgantui ten, kur jo visuomeniš kumas ir jo patriotizmas sutapo su lietuvi liaudies ir vis darbo žmoni reikalais, mes ryžtingai atmetame jo nacionalistinius ir klerikalinius prietarus, jo m ginim sutapatinti visuomen s lab su lietuviškosios buržuazijos ar net reakcingiausi j jos sluoksni labu ».

Iš viso, Zinkus daugiur daro gana dr si , nežinia kuo paremt pareiškim . Sakysime, jis tvirtina: «Paskutiniaisiais gyvenimo metais rašytojas nutolo nuo klerikal ir beveik visiškai nukunig jo ». Ir baigia jis t savo rašin šiais žodžiais : « Vaižgantas mir 1933.IV.29 d. buržuazin s santvarkos saul lydyje ... Po dviej dien visa darbo Lietuva švent pavasarin geguž s pirmosios švent , o po septyneri met at jo socialistinis Lietuvos išsivada-

² Žurnale *Komunistas* 1969 m., 9 nr. 46-54 psl.

vimas. Vaižgantas jo nesulauk, bet mes neabejojame, kad jis, kaip ir V. Mykolaitis-Putinas, būtų galiausiai nusikratęs savo iliuzijų ir būtų stojęs aktyvi naujo gyvenimo statytojų gretas»³. Nemanyčiau, kad prie to reiktų pridėti kokius nors komentarus.

Neteisyb, Vaižgantas buvo vienalytis, kaip graikų tragedijos herojus, ir nuo seminarijos dienų iki pat mirties nenukrypo nuo pasirinkto kelio «tarnauti savo tautai». Neteisyb, Vaižgantas nebuvo dvideidis. Neteisyb, Tumas-Vaižgantas iki mirties buvo ištikimas tautai ir Bažnyčiai. Jis politiniškai pažiūrėjęs, jis nekrikščioniškos ir nekatalikiškos Lietuvos ne sivaizdavo ir nebūtų pirmasis. Keitėjis ne politines gaires, o metodus. Tiesa, jis nepritarė dvasiškiam politikavimui ir nusipolitikavimui. Lygiai dalia jis nepritarė šiui *vade in sacristiam*. Jo dvasiškio idealo paveikslas yra aptartas 1925 metais pasirodžiusioje knygelėje, pavadintoje *Jaunam veikėjui*. Mano išmanymu, ta knygelė seniai turėtų būti vesta lietuviškas seminarijas privalomiems klierikams skaitymams. Štai kaip Vaižgantas toje knygelėje aptaria savo paties viliąsi politiką: «Aš pats seniai jaučiu ir žodžiais skelbiu, tuo pačiu žygiu gramzdinamas tų prakeiktą politiką, vieton eiti apaštalausti meilės, teisybės, gailestingumo. Jau aš kitą dieną visoje atmosferoje, ne tik savo kauluose, ir ne tai darome, ką mums s žin liepia. Ir, aš mums, amžinuosius dalykus pakeitus — laikiniais»⁴. Toje knygelėje kanaaninkas Tumas dosto, koks turėtų būti kunigas ir kaip turėtų būti tvarkoma zakristija. Tiesa, žinoma, ne mano sritis, tai aš jau taip ir paliksiu. Man tiktaip pat jo pabrėžti, kad Tumas rėpė Bažnyčiai ir jai buvo ištikimas.

Vaižgantas neišvengiamai yra pirmoje eilėje rašytojas. Literaturoje glūdi visi jo nuopelnai ir visa jo garbė. Vaižganto beletristika nuo pat pradžių susilaukė nepalanki atsiliepimų. Kaip žinome, Vaižgantas savo *Pragiedrulių* kerbė iš atskirų vaizdų, juos tik sudaigstė, o ne susiuvė. Antrą jo raštą trūkumas yra, sakyčiau, ne tendencija, bet labai aiškus veikalų tikslas. To kyšančio tikslo, manding, neįau aš tiktaip dviejuose veikaluose: *D d se ir d die-n se* ir *Nebylyje*. Yra ir daugiau trūkumų, kurie tokio masto kaip jui neatleistini. Imkime du trumpus pavyzdžius.

Ne tiktaip Vaižganto, bet bene stipriausiai dramatiškas visoje lietuvių literaturoje veikalas *Nebylys* baigiasi sekančia scena: «Tad, nieko nelaukdamas, pats kaptelėjo gelžį. Kazys nesuskubodamas išsitiesti, kaip Jonas iš viso jauno vyriško vieko pylė jam ta

³ Ten pat.

⁴ J. Tumas-Vaižgantas, *Jaunam veikėjui*, Kaunas 1925, 104-105 psl.

geležim per pakauš. Pakako. Ištiško kraujai ir smegenys ». Panašiai baigiasi ir trumpas vaizdelis (tik šeši puslapiai!) *Kaip Tylutis užmuš žmog*: «Ne, tokio pažeminimo Tadas dar nebuvo prityręs! Kiaulmiglio žodžius girtoje butyje prisim sau, ne degtinei, nesumaišytinai su kitomis šies. Tad pagrieb nuo stalo dar neatkišt butel už gurklio ir iš viso milžiniško vieko š r Kiaulmigiui per nuomuon. Ištiško stiklai, ištiško saldžioji, bet drauge ištiško kraujai ir smegenys iš galvos: Kiaulmigis kaip pašautas pargriuvo ». Ir kas sakyčiau tokio masto rašytojui nedovanotina, kad tuodu k riniu pasirod tais paiais metais: *Nebylys* jo 1930 m. vasar *Lietuvos Aido* atkarpoje, o *Kaip Tylutis užmuš žmog* tilp s 1931 met blaivinink kalendoriuje, gi kalendoriai, kaip žinome, pasirodo gerokai prieš naujuosius metus.

Panašaus žiaurumo scen apstu Vaižganto k ryboje. Tas jo k rybos bruožas ir bus paskatin s Jon Grini parašyti studij l *D m s šviesioje Vaižganto k ryboje*. Man tame rašte daugiausia kliuvo vardas *d m s*. Aišku, galima pažvelgti Vaižganto k ryb iš etin s pus s, bet argi tai gali b ti d m s Vaižganto k rybai? Ar ne geriau b t buv paieškoti pa i giliausi priežas i, kod l b tent Vaižgantas panaši scen neveng? Viena reikia pasteb ti, kad tos scenos yra labai lakoniškos, iš to tekt daryti išvad, kad Vaižgantas jomis nesiskon jo. Vadinasi, priežastys tur t gl d ti ne pa iame autoriuje, bet už jo. Dar viena smulkmena, tos scenos yra spontaniškos, ne ilgo brendimo išdavos. Be to, jose velti visuomet paprasti sodžiaus žmon s. Sodietis yra gamtos vaikas. Jis dažnai vaizduojamas idiliškai nesud tingas ir švelnus. Taip, jis yra toks iki tol, kol jo neužvaldo aistros. O aistr pagautas gamtos vaikas yra kaip pati akla, kieta, negailestinga ir žiauri gamta. Idiliškame sodžiuje paprast ir nesud ting žmoni butyje pasitaiko šurpi tragedij, kurios savo nuoga realybe pralenkia genij k rinius. Vaižgantas atvej atvejais primygtinai yra tvirtin s, kad jis savo istorijas-vaizdus yra iš realaus gyvenimo pa m s, ir mes neturime duomen rodyti, kad tai b t grynos fantazijos vaisius. Jis buvo ilgus metus gilios provincijos kunigas, kur panašios istorijos pa ios ateidavo klebonijon. Kita t tikr atsitikim dalis liko sir žusi vaikyst je.

Bet antra vertus, Vaižgantas per daug save sukuklina, kai tvirtina, kad jis nemok j s sudaryti sud ting dramatišk situacij. Imkime, sakykime, pavyzdžiu jo gaivalingas aistr ir meil s scenas *D d se ir d dien se* ir *Nebylyje*. Galima visu tikrumu užtikrinti, kad jis t scen nebuvo gyvas liudininkas, ir n ra jokios abejon s, kad tos scenos yra jo fantazijos ir didelio talento vaisius.

Mano išmanymu, mes drisiai galime su Vaižgantu išeiti pasaulin literat r . Tik veriant btinai reikt kai kurias smulkmensas kopiuruoti. Sakysime, *Nebylys* baigiamas gana taikliu sakinium : « Užkando žod ir Jonas visoms trims dešimtims met », bet nežinia kod l ir kam prideda visai nereikaling pastab : « Kartais ir be velnio velniškai padaroma ». *Žemai i Robinzonas* baigiasi irgi ne literat riškai:

«Girtu atkaklumu savo ranka raš paskutin sueigos sprendim — žemaitiškai. Ir tar s :

— Tai mano paskutinis darbas vals iaus gerovei...—iš jo nebebr žtinai ir prad jo nauj , betiksl gyvenim , ankstyvu karšin i Krampliausk priešinink j.

Baigti jo istorij ar nebaigti ?

Geriau nebaigti...

Kaimo buit is — li nas ; j teperbrenda nenuklimpdami — lengvui ai ».

Tasai veikal neapdorojimas aiškintinas vien tiktai laiko stoka, kuria jis skund si vis gyvenim . J vis kas nors ragino parašyti. *Nauj osios Romuvos* anketoje jis sako : « Ot, ir tasai nelemtas rašymas. Liepia — rašau. Atsi skite kur žingeid , aš jam rodysiu, jog 90% mano rašt yra man, taip sakant, iš gerkl s ištraukta : parašyk t , parašyk tam galui. Vadinas, ne aš savo raštus paleidžiu kam suprovokuoti, bet mano rašt tuo ar kitu laiku buvo reikalauta. Tad ne aš juos žvirbliams bars iau, bet patys žvirbliai atskrisdavo ant mano palang s ir prašydavo koki literat ros ar publicistikos trupini ». Iš to yra aišku, kad jis dažniausiai skelbdavo vos parašytus dalykus. Kartais prad davo skelbti dar nebaigtus. Tai aiškiai matyti, sakysime, iš to, kaip su pertraukomis *Lietuvos Aide* buvo skelbiami *Žemaiti Robinzonas* ir *Nebylys*. Tos pertraukos kartais nusit sdavo iki dviej m nesi . Ir iš to galima spr sti, kad tie veikalai taip ir liko neapdoroti, jie knygos formoje pasirod tiktai 1938 metais.

Ne tiktai aš, bet daug kas nepasteb jo, kad Tumas-Vaižgantas buvo vien vienas, o dirbo už dešimt . Visur sp jo, visk apr p ⁵. Tur jo aštr žvilgsn . Daug ir toli mat . priek ir atgal. Atsi-

⁶ Teatleidžia man klausytojai trump nukrypim . Tur jau labai dievot t v . Atvyk s Kaun prašydavo pavedžiot po bažny ias. Aš savo ruožtu rodžiau jam kunigus rašytojus. Kart parodžiau Katedroje prie šv. Petro kal jime altoriaus mišias laikanti kunig Mykol Vaitk ; jis taip l tai ir plastiškai jud jo. Nuvedžiau Vytauto bažny ion parodyti Tumo. Po pamald , teisinau Tum ir sakiau : — Žinoma, jis originalas, b gioja bažny ioje, skery iojasi... T vas visu rimtumu atsak : — O k jis veiks neb gjoj s, b damas vien vienas bažny ioje ...

menu, kokių plačių objektyvumu jis aiškino sumanymų lietuviams pritaikinti rusų raides. Nors dažnai gal kam nors atrod, kad jis kalbėjo kalambais, bet jis skaitė su žodžiu ir bendrai niek nepasakojo. Manau, kad ateis kada literatų ros tyrin tojas, kuris mikroskopiškai pažvelgs. Vaižganto raštą, ir tiksliai tada pamatysime, koki didelis Dievo dovanas jis yra turįs. Ir dabartin tautos nelaimis jis yra pramatęs. 1932 metų vasarą, kai mes, jaunieji, apie kokius nors gresiančius pavojus negalvojome, Vaižgantas, minėdamas vyskupo Karoso sukaktį, rašė: «Teb ra kuo geriausios sveikatos (atspėjus, nes vyskupas išgyveno devyniasdešimt vienerius metus!), kuo skaisčiausias atminties, kuo praktiškiausio nusimanymo; teb ra «Bismarkas», ir duok Dieve toki kuo daugiausia, nes laikai darosi painūs».

Vaižgantas savo beletristikoje pasiekia tik didiesiems rašytojams pasiekiamas jausmų ir dramatiškus tampus aukštumas, nors pats aukštesnį literatūrą nepretenduoja. Savo kūrinius iš kuklumo vadina labai savitu vardu — vaizdais. Čia jis savaip ir tiesus. Nesuspėjus savo veikalui stiliaus išlyginti, kiekvienas jo veikalas savaime suvaidina atskirus vaizdus.

Ta Vaižganto kūrybos ypatybė turėjo labai dideli ir toli siekusi pasekmių beletristikos raidoje. Nebus didelis paradoksas, o taip pat nebus, manau, užgavimas mūsų vyresniųjų ir jaunesniųjų beletristų, bet man, po Vaižganto mirties, neteko matyti nė vieno stambesnio prozos kūrinio (svetur ir Lietuvoje), kur galima būtų laikyti tobulu formos pavyzdžiu. Galima rasti tobulus ir didesnius meniškus vertus atskiri daliai, atskiri vaizdai, o organiškai tobulos visumos, manding, negalėjau nurodyti. O tai reiškia, kad dar lieka didelis žygis prieš akis, kai tik pasieksime nors vienu pavyzdžiu, busime laimėjus.

Imkime, pavyzdžiui, Mariaus Katiliškio romaną *Miškais ateina ruduo* ir prisiminkime, kas gali, miško kirtimo sceną. Tikrai himnui darbui. Gerai, kad romanas tapo išleistas Lietuvoje. Katiliškis parodė, kad darbas, net ir ne sau, gali būti džiaugsmas ir nusivalymas. Veltui panašūs vaizdai ieškotume lietuvių tarybinėje literaturoje, kur, anot komunistų, darbininkas dirba pats sau...

Mari Katiliškis primenu dėl to, kad minima scena arba vaizdas labai primena Vaižganto *Žemai ir Robinzono* miško kirtimo sceną. Skirtumas yra tik tas, kad Vaižganto miško kirtėjai yra tiksliai du, Vienas samdinys, antras savininkas, bet abu dirba su tokiu užsidegimu, lyg atlikdami kažkoki šventą ir kilnų, žmogaus visų esybų skaidrinantį apeigą. Katiliškio romane veikia kolektyvas, visas kirtėjai brys, visi, berods, samdiniai, bet taip pat dirba su kažkokiu nežemiškai pakeltu puo. Tuo visai nenoriu

pakaltinti Katiliškio, kad jis būtų nusiziūrįs Vaižgant. Man r p jo tiktai pasakyti, kad tai yra « vaižgantiškas vaizdas », gražus ir tobulas, kuris piaučiau piaučiau su pigiai plokščia romano fabula ir kitomis jo dalimis. Tai, sakyčiau, yra bdinga ne vien Kati-liškiui, bet ir visiems ilgesn s apimties prozos k riniams.

Išskyrus gal vienus *Pragiedrulių*, beveik visi juos sekusieji veikalai labai li d niai baigiasi. Šiame savo žodyje neturiu tikslo aiškinti ar d styti atskirus veikalus. Man r pi daugiau rašytojo santykis su savo tauta. Ta prasme mane orientavo akademijos pirmininkas, kai mane kviet šiai iškilmei. Bet prisipažinsiu, kad šio žodžio pob d kiek paveik daktaro Jono Griniaus traktatas *D m s šviesioje Vaižganto k ryboje*.

Gustave Flaubert yra pasak s : *Madame Bovary c'est moi* — Ponia Bovary tai aš. Madame Bovary iki šiol yra laikomas tobuliausiu pranc zu romanu. Tame romane, jei kas to nežino, vaizduojamas moters, seklios svajotojos, nusigyvenimas. Rašytojas beveik visada, nors kažin kaip parašyt ir kažin kiek prirašyt , rašo apie save, apie savo sielos gelm se gl din ius dalykus.

D l to manau, kad n kiek nesuklysiu tvirtindamas, kad *D dži ir d dieni* Mykolas Šiukšta, vadinamas Mykoliuku, ir *Žemai i Robinzono* Vincas Kaniava yra pats Vaižgantas. Prie ši dviej reik t b tinai prid ti grynai autobiografin apsakym *Išgama*. Ir turint galvoje ne vien šviesi j Juzuko vaikyst , bet ir tams jo draugo Pelikso Pe i ros gal . Ir Mykoliuko tyli rezignacija, ir Kaniavos milžiniškos pastangos, ir *Išgamos* Pelikso sukilimas veda vienok ar kitok tragišk išsprendim . Jie visi trys iš esm s, anot Vaižganto žodži , ne « lengvu iai », d l to ir « nus- k sta kaimo buities li ne ».

Išgam grei iausiai reik t suprasti alegoriškai. Iš viso tai yra tobuliausias perlas visoje Vaižganto k ryboje. Apsakymas yra labai, mano nuomone, modernus, nes parašytas pagal visas freudizmo taisykles. Peliksas yra išgama tik t vui, nes jis kitoks negu t vai ir broliai. T vas, kuris gal t reikšti ne vien kaim , bet ir iš kaimo kilusi šviesuomen , nepaken ia švelnios ir geros širdies jaunuolio ir keršija ne d l to, kad jis b t blogas, bet d l to, kad jis yra svajotojas ir ne toks žem s vabalas, kaip t vai ir jo broliai. Ir kas nuostabu, o psichologiškai gilų ir tikrą, kad t vas tik vienam tam s nui-išgamai žiaurus, ne kitiems : « D d Pe i ra nieko nebuvo svetimo prilup s, nei didelio, nei mažo. Su kaimynais jis gyveno taikiai, niekados nesiriejo, nesikivir ijo ... D d Pe i ra nebuvo pak l s savo rankos n ant vieno kito saviškio ... Tas vienas Peliksas buvo visos šeimos išd lis, lyg kurio

aitvaro paper tas, ne pa i t v pagimdytas — na, visiškai neti-
k s kiui ir kaimo bui iai ».

Ir vien d l to, kad jis buvo kitoks, t vas ji iki tolei persekiojo
ir muš , kol iš doro ir švelnaus vaikino padar girtuokl ir vag ...
Tada t vas s naus mušt pasikviet talkon kaimynus : « Pe i r
žte par ž namo su visais vyrais ir, jiems padedant, prad jo
ruošti vagi inkvizicij , negailestinga mušim . sineš vadeles,
pavalkus, lent , lazd . Peleksas užkrosny s d jo baltas kaip drob .
Niekas jo neužjaut . N savoji motut ... Peleksas nesitrauk . Tik
baisiom akim apsidair s, persp jo kaimynus :

— Jei manote mušti, tai jau ir užmuškite. Kitaip aš jums
nedovanosiu. Pirma t v jo paties gry ioje iškepsiu, paskui ir jus.
T vai, aš vogiau tau keršydamas. Aš per vis amži buvau tavo
kankinys ... ».

Vaižgantas apsakym baigia šiais žodžiais : « Aš, tai išgird s,
baimingai patuzakojau savo motut už sijono ir tariau :

— Gird jai, motut, mano Peleks užmuš ...

— Gird jau, s nel. Amžin atils jam. Mums jis nieko bloga
n ra padar s.

— Ir niekam bloga nedar . Kad tu žinotum, motut, koks
jis buvo geras ir švelnus berniokas ... Ir aš apsipyliau vaikiškom
ašarom. Jos, tur b t, vienos tebuvo ant Pelekso-išgamos kapo ».

Visi, kurie Tum Vaižgant bent kiek atmena, sutiks, kad
jis buvo netoks, kaip visi. Jis išsiskyr visur: bažny ioje, visuo-
menin je veikloje, universitete ir kasdieniniame gyvenime. Tuo
atžvilgiu jis buvo labai originalus. Jis išsiskyr iš bendrojo tipo
ir lygio žmoni . Toki nei bendruomen , nei luomas nepaken ia.

Profesorius Juozas Brazaitis, tada Ambrazevi ius, 1936 m.
paskelb s studij *Vaižgantas*, Tum -Vaižgant žmog bus tiksliau-
siai apib din s : « Seminarijoje sangvinikas, impulsyvus charakteris
buvo statytas drausm s r mus — pareigos pajautim bei su-
pratim ir jos vykdymo reikal , griežt intensyv darb kli tims
nugal ti. Ir tai pad jo Tumui išlikti vis gyvenim moraliai tau-
riam, religiškai ištikimam, pareigingam prisiimtam kunigo pašauki-
mui. Bet seminarijos vadovaujantiems aukl tojams Tumas nesi-
dav nulenkiamas nuo tautini sitikinim ir nuo dr sos juos pa-
reikšti. Jis buvo pralenk s savo aukl tojus tautin s s mon s raida
ir veikliu sijungimu tautin darb ».

ia prašosi pacituoti šis tas iš vieno blaiviausio tarybinio
straipsnio, tilpusio savaitraštyje *Literat ra ir menas* šimtme io
proga. Jis pasirašytas Domo Šniuko ir pavadintas: *Toks buvo*
Vaižgantas, kur jau iamas reikalas paneigti anks iau cituoto do-
cento Zinkaus tvirtinimus : «... iš to negalima daryti išvados, kad

Vaižgantas ži r jo religij kaip nereikaling dalyk ar patsai netik jo. Bandymai rodin ti, kad paskutiniais savo gyvenimo metais Vaižgantas nusivyl s religija, nukunig j s, dar neturi argument »⁶. Toliau Domas Šniukas sako: «Kliuvo jam[...] nuo dvarinink ir vyskup , žandar ir net policinink (j syk buvo areštav Viesulavoje kaip keistuol), klerikal ir ateist , krikš ioni demokrat , socialdemokrat [...] , vanojo jo buržuazines paži ras ir Kapsukas »⁷.

Yra labai nat ralu, kad pirmon galvon jis daugiausia kent nuo dvasin s vyresnyb s ir savo konfratr kunig . Pirmon galvon konfliktas kilo d l lietuviškumo, kur Tumas ne tik n jo kompromisus, bet buvo atkaklus ir kietas. Kovojo vienas ir nesišauk pagalbos. Apie kov d l lietuvi kalbos teisi Vilniaus vyskupijoje, jis pats rašo : «Visa kova su lenkais ir jerarchais teko išlaikyti vienam viltininkui kun. Tumui. Redaktoriui A. Smetonai neteko pa iam susidurti n su vienu jerarchu ; jis tik plunksna žym jo kovos etapus ir j etik ».

Visa jo kova iki nepriklausomyb s laik Tumui-Vaižgantui buvo prasminga. Jis b davo t ž s ir r stus, o nepriklausomyb s metais jis jo nusiminim ir rezignacij . Dabar reik jo kovot, galima sakyti, su artimiausiais bi iulais, su bendražygiais, su vienminiais. Kunig politikavime jis mat religijos nelaim . Knygėl je *Jaunam veik jui* rašo : « Ir kieno gi atsakymu tad eina religijos išp stijimas, ši gady n vykst s sulig viduramžio pranašyst s : *religio depopulata* ? Evangelijos teisyb mis mes galime b ti sitikin ; bet kaip mes sitikiname, jog viena šaka demokratijos yra visuomenei išganingesn už kit ? Juk tok dalyk viena puikyb tegali padiktuoti ».

Iš ties , demokratiniu laikotarpiu kunigo Tumo adresu pasi pyl skund ir straipsni spaudoje, kurie tono ir stiliaus atžvilgiu, bent mano žiniomis, iki tol netur jo precedent . Kanauninkas Povilas Korzonas kanauninko Tumo tvarkom bažny i palygino vilkolakiui. O kun. Antanas Maliauskis dienraštyje *Laisvi* net ir taip raš : «Ar ne laikas sudrausti t žil k dik , docent kun. Tum , kad jis nedaryt bl dies lietuvi katalik visuomen je ».

Žemai i vyskupijos kurijai 1923 m. gruodžio 27 d. dienos pareiškime Tumas Vaižgantas raš : « D l mano , savotiškumo ' reiškiamo man daug užgauling dalyk . K gi darysi, jei toks esu

⁶ D. Šniukas, *Toks buvo Vaižgantas*, žr. *Literat ra ir Menas*, 1969 m. 38 nr., 6 psl.

⁷ Ten pat.

apsigim s. Mane seka partiniai krikš ionys. Ir tai man gerai — lai žino patys, o ne klauso kit . Bet dažnai aš esu pertraktuojamas lyg neužauga, lyg beprincipis, minkštas žmogus. Tai man 55 met amžiaus, 30 met kunigyst s, 35 met literat ros ir , tautininkavimo ' žmogui yra užgaulinga. Aš turiu savotišk princip , nepriešing šv. Katalik Bažny iai, kuriai visados atsid j s tarnavau ir jos garb s, lygiai ir savo luomo niekados ne žeid s ». Tame pareiškime jis kurijos praš : «arba palikite laisv darbuotis, arba pavelkite man pasitraukti nuo ganytojavimo ir palikti tik universitete ». Kurija Tumui paliko pirmąkart laisv veikti ir rašyti.

Kunigui Julijonui Lindei Dobilui 1932 m. kovo 29 d. guod si: « Dabartin L. Episkopato politika pribai g mane. Aš jai nepritariu ir daraus jai neberekalingas ... O betgi atskal nas aš nesu, tik pasiilg s romantin s, mistin s, meil s religijos, ne politin s, ne kov religijos. O be to gyvas organizmas religija negali apsieiti; arba merd s arba pl sis kit l šomis. Tragedija. Konsekvencija verst kovoti su dabartin mis katalik blogyb mis iš viso ne toje vienoje Lietuvoje. Bet amžius (63 m.) ir stoka erudicijos nebeleidžia pelnytis vainik kitiems garb s, kitiems negarb s. Aš pergyvenu kriz , kurs negali pasibaigti tiek garbingai, kiek buvau garbingas pasaulie i nuomon je iki šiol ».

Santykiai su Bažny ios vyresnybe bene bus pats didžiausias, o drauge ir skaudžiausias sm gis. Bet jis buvo ne vienintelis.

Darb universitete reikia laikyti ne vien pasididžiavimu, bet lygia dalia eile nusivylim ir sm gi . Pasitrauk jis iš universiteto neva d l pašlijusios sveikatos, bet jis ten tur jo k sti vis eil nemalonum . Kr v s kreditui reikia priskirti jo pakvietim universitet . Lietuvi literat ros katedros ved jas prof. Mykolas Biržiška, kuris humanitariniuose reikaluose buvo lygia dalia n j s aukštoje mokykloje studij , paklaus Tum : «K mes veiksime dviese ? » Fakultetas dels pri mim . Es Tumas netur s cenzo. Tumas pasisi l parašyti tez apie Mairon , nor damas gyti daktaro laipsn . Ir v l delsimas atsakyti. Tumas nerimavo. Ir kažkas jam žostel jo kar i ties : kaip, girdi, katedra skirs doktorat , kad ji pati nedaktaruota. Apie 1927 m., kai prad jau studijuoti, fakultetas Tumui pakišo Brodzinskio knygel *Apie klasiškum ir romantizškum* . Ta knygel , nei labai didel , nei labai garsi, mano šventu an dien sitikinimu, ir pribai g Tum -docent . Kitais ar dar kitais metais teatre jam pasakiau : Mes, studentai, pasigendame j s universitete. Prisipažino, kad pasigend s universiteto ir jis, bet tuojaus prad j s kelti profesoriaus Mykolai io-Putino erudicij , su kuriuo jis negal s lygintis ...

Lieka rašytojo garb, kurios šiandien jam niekas neginija. Bet ne visada buvo taip. Ir ia jis užkli davo už hiperkritiškumo var ios. *Skaitymuose* kažkoks B. S. sukritikavo Vaižganto rekomenduotus Marijos Pe kauskait s-Šatrijos Raganos *Pan ius* ir savo kritik baig šiais žodžiais : « D l šios paprastos priežasties veikalas yra griežtai nepriimtinas ». Ši dien kritika, kuria kartais pasiskundžiame, tokiomis kategoriškumo perlais jau negali didžiuotis. Kli davo Vaižgantui ir už netašyt deiman iuk atradim . Su deiman iukais tikrai Vaižgantas didel s laim s netur jo, nes, be rods, nei vienas jo deiman iukas deimantus neišaugo. Bet liko jis pats, jo k ryba, kuri amžiais spind s lietuvi literat ros istorijoje... Ji buvo koneveikiama, galima sakyti, iki karsto lentos ...

Vaižgantas rašytoj anketoje raš : « *Naujoji Romuva* bus padariusi ger darb , paskelbdama literat ros anket . Bent man tai duoda progos atsakyti tiems, kurie paskutiniais m man viešai ir anonimais rodin ti, kad aš gamin s *Wassersuppe* : Mes sudedam tai 8-12 eilu i , o autorius pus t kstan io (Eil raš i krautuv) , , uoliai rankioja XV ir XX tomus savo rašt , kadaise (30 met tam atgal) žvirbliams išbarstyt ' (Herba iauskis), , imponuoja kiekybe, ne kokybe : daug veikal galima prirašyti, neturint n krislo talento ' (dienraštis *Rytas*), , fantazija neveikli, intrig sugalvot nemoka, jos nuobodžios ' ir t.t. ».

Jau min tame laiške Lindei Dobilui rašo : « Aš nieko neturiu tokio sukurto, k gal iau parodyti pavyzdžiu. Ir man sunku nešti literato našt ... Pagaliau gal tik grafomanija, kuris liguistas psich s pasireiškimas vert nenormaliais politikos laikais imtis visako ir nebesiliauti, n laikams sunormal jus ... K r j tarpe aš jauiuos, kaip nuogas tarp apsvilkusi . Man sarmata pakelti akis, laikant po skvernu kur menkniek l. Literat ros balne aš ne be pas džiu, kaip ir religijos balne ... D l to aš sutikau dalyvauti J. Keliuo io literat ros anketoje vien tik tuo tikslu, kad vien syk atsiribo iau nuo , k rybos ' ir peraukšt man nepasiekiam jos uždavini . Man fiziškai skauda, kai kas ima ordinariškai tyiotis : fu, koks tu mažas ! Nu kaip galima b ti tokiu mažu. Vaižgantas nieko neduoda ; jo raštai tik žvirbliams lesinti ... ».

Tai va kokius kart lio žodžius Vaižgantas nusineš anapus kapo ...

Tumas-Vaižgantas buvo turtinga ir šakota asmenyb . Jis yra pasak s, jei jam b t reik j pasirinkti vien iš dviej : Diev ar taut , tai b t pasirink s taut . Tauta, tautos, tautai, ir jis vis gyvenim tai kartojo ir jai vienai gyvenim paskyr . Ir tiktai prieš pat mirt pasteb jo, kad jo numyl toji tauta tautinink

s jung išvirto ... Ir šios paskutiniuosios v liavas šventino, ir jauna-
lietuvius globojo, kad jie neiškrypt iš doros ir religijos kelio. Ir
tai buvo tas paskutinis šiaudas, kurio jis desperatiškai sikib s
laikosi. Negi už toki auk j b t dr s s kas apleisti, ir pasakyti,
kad dabar tu ia nereikalingas ir gali pasitraukti.

O vis d lto taip buvo. Štai k apie t sk stan io šiaud
Tumas-Vaižgantas raš Klimams laiške : «Buvau pas prezident
raginti, kad grei iau susitart su mr. Arata ir nuramint katali-
kus. Aš kalb jau vaikiškai, bet s žiniškai... Ponas Antanas Sme-
tona paklaus paklaus nesklandžios mano kalbos ir nusikvatojo.
Man pasirod , kad tuo momentu tarp mudvej užsileido šlagbau-
mas : aš likau su mikro-visuomene savo širdyje, jis su makro
diktat ra savo. Jis eis griežtu keliu, nebijodamas to, ko aš bijau :
jei opozicija taip susiorganizuos, kaip katalikai, tai diktatoriaus
pus je beliks ginkluotos kariuomen s, policijos paj gos, dar skautai
ir , Jaunoji Lietuva ', kur aš kiek kišdavaus. Matau, kad kištis
neb ra ko. Ir pats prezidentas lyg tarstel jo : , Išstok '. Matyt,
be man s b t konsekvencingiau elgtis su tautišk ja jaunuomene,
apsieinant be religinio aukl jimo ».

Tasai prezidento nusikvatojimas ir buvo pranc ziškai tariant
coup de grace, kuris moraliai Tum -Vaižgant užmuš , liko tiktai
fiziška mirtis, kuri netrukus ir at jo. Tik pacituotame laiške yra
pintas Tumo pasikalb jimas su dailininku Max Bandu: «Šitas
Bandas gabus dailininkas ir filosofas. Jis mane daug ko nauja
pamok . Tuš ia troba ar s dyba — netuš ia : ten viešpatauja tyla :
tuš ia ji pasidaro, kai kas *vienas* atsiranda ». Vienas pabruktas.
Tuo nor jo pasakyti, kad jis pats pasiliko vien vienas, vis
atstumtas, vis apleistas.

Mane jaunyst je labai sukr t dviej rašytoj agonijos : Mai-
ronio ir Tumo-Vaižganto. Jo mirties metin ms parašiau montaž ,
kurio vien vietel pacituosiu : « Eina Tumo daiktai kažkur kalnan.
Tuš ia d ž vežiman netilpo. Pa m j Tumas rankon ir jo pas-
kui daiktus ja nešin s. Taip k l si bernas ir kampininkas. Taip
jo paklusnus tarnas, k l s ten, kur tolis tiek, cementas tiek, skar-
da tiek. Aukštai Tumas pakop jo. At jo savo, Vaižganto gatv n,
o iš jos matosi ne vien dabartis, bet ir praeitis. Matosi visas gy-
venimas. Kiek dešimt met ? Tumas keturiasdešimt met jo
iš seminarijos paskutin kamp kalne. Juk ia galima buvo
ateiti per keturiasdešimt minu i . Jis nežinojo, kad ia Jakštui
per toli, kad ia kalnan jis neateis, ir prad jo gail tis, kad atsi-
k l ».

Taigi, kokia ironija, Tumas su Smetona susipyko dėl religijos ir krikščionių demokratų, kurie jį taip paskutiniaisiais jo gyvenimo metais puolė.

Gi nuostabu, staigiai stebuklas yra tai, kad Vaižgantas ir tokiose slygose nenusiminė ir kūrė.

Baigdamas, noriu padėkoti Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijai už man temos parinkimą. Perskaičiau už daug dalykų pirmą kartą. Ir man šiandien Tumas tapo dar didesnis. Tą patį patarčiau padaryti kiekvienam lietuviui šviesuoliui. Gerai, kad žmogus gyvas tampa mitas ir legenda. Bet Tumas yra didesnis realybėje, noriu pasakyti, savo raštuose.

Dr. Jonas Aistis

Washingtonas